

Archeologie in West-Friesland 26

Gemeente Stede Broec



‘De Gekroonde Zwaan’ in Grootebroek

Wijn, bier en welvaren van een stadse herberg
op het Westfriesse platteland



In West-Friesland tussen Hoorn en Enkhuizen loopt al eeuwen een doorgaande weg; de Streekweg. Dit was tot niet zo lang geleden de enige weg door het gebied. De Zesstedenweg door Grootebroek maakt onderdeel uit van deze oost-west georiënteerde bewoningsas tussen Zwaag en Enkhuizen. Langs de weg lagen –verstedelijkte- dorpen zoals Grootebroek en Bovenkarspel. Elk dorp had een eigen kerk, raadhuis en herberg. Tot 1980 stond in Grootebroek langs de Zesstedenweg tussen Raadhuislaan en de kerk het café ‘De Gekroonde Zwaan’. Op deze plek lag al vanaf de Late Middeleeuwen een herberg. In 2016 en 2018 kregen archeologen van Archeologie West-Friesland de kans om dit terrein te onderzoeken. Het onderzoek van de herberg gaf een uitgebreide blik op de spullen die de Grootebroekers gebruikten in de dorpskroeg van weleer.

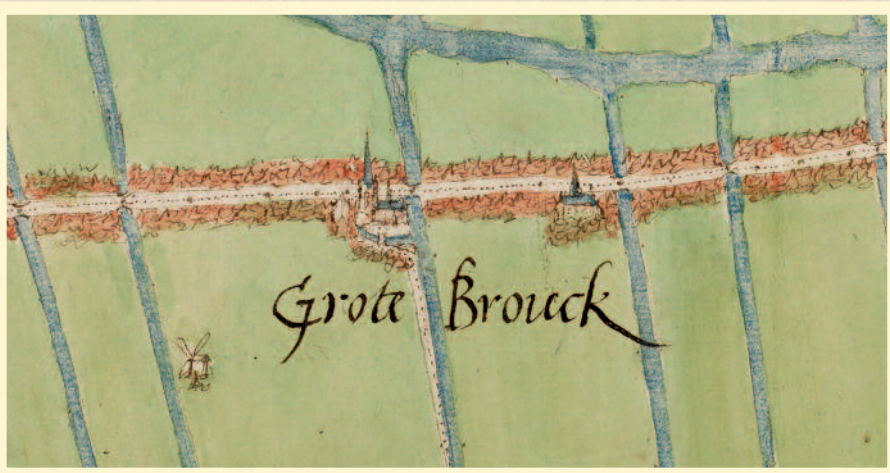
Grootebroek op een kaart van Jacob van Deventer uit de periode 1550-1570.

Een herberg in de Stede?

In Grootebroek ontstond in de Late Middeleeuwen in de buurt van de kerk naast het raadhuis een wijkje met veel bakstenen huizen, hier was sprake van enige stadse allure.

Een aantal laatmiddeleeuwse bronnen uit het Westfries Archief hebben mogelijk betrekking op de herberg uit Grootebroek. Uit 1387 stamt een akte van de Hollandse graaf Albrecht van Beieren, waarin hij de schout van Broec en de pastoor verbood om bier te schenken. Dit deed hij naar aanleiding van klachten van de inwoners van de Stede die hierdoor schade zouden ondervinden. Zou een van die inwoners soms een waard kunnen zijn geweest? Of liep het drinkgelag van de schout af en toe volledig uit de hand, met schade in het dorp tot gevolg? Daarnaast verbood de graaf de schout om recht te spreken in een herberg. Betekent dit wellicht dat de schout soms zelf herbergier was? Of sprak de schout dikwijls vonnissen uit terwijl hij in een kennelijke staat verkeerde?

Mogelijk hield de schout zich niet altijd aan de door de graaf opgelegde regels. Vijf jaar later stelde de graaf een akte op waarin de Stede toestemming kreeg om een raadhuis te bouwen waarin schout en schepenen recht konden spreken. De graaf verbood hierin wederom de schout tegen betaling bier, wijn of andere drank te tappen, ditmaal op straffe van ambtsontzetting.



De Swan

De oudste vermeldingen waarvan zeker is dat deze betrekking hebben op de ‘Swan’, zoals de Gekroonde Zwaan destijds heette, dateren uit de late 17^{de} eeuw. In een belastingdocument uit 1678 wordt het bezit genoemd van Olbrant Outgersz. Biersteker. Beschreven wordt onder andere: ‘het huijs de Swan staat op 50 roede..’ en ‘sijn huijs met de bierstal op 108 roede’. Hiermee worden de twee opgegraven panden van de herberg bedoeld. De familienaam Biersteker, duidde op hun werk, een tusenhandelaar in bier omdat het gerstenat in die tijd niet direct van de brouwerij mocht worden verkocht. Acht jaar later wordt in een akte een zekere Pieter Vinck genoemd als ‘herbergier in de Swan’. Verwarrend is dat vier jaar daarna in 1690 melding wordt gemaakt dat Olbrant Biersteker geld leende aan de herbergier met als onderpand: ‘..sijn Huys en Erve sijnde een ordinaris Herberg genaamd de Swan staande en leggende te Groteb: aan de suydsijde van de straat..’. Mogelijk valt hieruit op te maken dat Olbrant Bier-

steker in de late 17^{de} eeuw de herberg van de hand deed en dat hij met zijn verkregen vermogen af en toe leningen afsloot, mogelijk ook met de nieuwe eigenaar van oorspronkelijk zijn herberg.

Uit het begin van de 18^{de} eeuw komt een belangrijke schriftelijke bron. Het gaat om een onderhandse akte tussen de burgemeesters van Grootebroek en Cornelis Ouckema, herbergier van ‘De Swan’. Deze akte gaat over het dempen van de sloot tussen de herberg en het raadhuis en het recht van overpad over het erf van de herberg. Deze gedempte sloot is tijdens het archeologisch onderzoek aan de westzijde van het terrein aangesneden. Daaruit zijn veel voornamelijk uit de 17^{de} en vroege 18^{de}-eeuwse vondsten tevoorschijn gekomen.

Prenten

De herberg maakte onderdeel uit van een rij huizen met bijzondere bakstenen gevels. Hiervan zijn in de



18^{de} eeuw diverse tekeningen gemaakt. Een tekening van omstreeks 1740 door Abraham de Haan, geeft de gevels vanuit het westen weer met de kerk op de achtergrond. Zichtbaar is een breed pand met een bijzondere vorm trapgevel. Dergelijke gevels komen eind 16^{de} eeuw in deze regio voor. Het kleine raam aan de straatzijde verradt de aanwezigheid van een kelder met een opkamer. De gang ernaast verschaftte toegang tot zowel de opkamer als de kelder. Het blauwe pand links is de herberg, het heeft een trapgevel met afgeronde geveldelen. Op het uithangbord is misschien een Gekroonde

Zwaan te zien. Het middelste lichtblauwe pand behoort ook tot de herberg heeft een zogenaamde tuitgevel, een versimpelde trapgevel die schuin oploopt en eindigt in een smalle, rechthoekige hals. Op de gevel is in ijzeren jaarankers het getal 1609 af te lezen. Het rechterpand is het Stadhuis van Grootebroek, dit heeft een rijk versierde, golvende trapgevel. Iedere verdieping wordt aan beide zijden afgesloten door zogenaamde pilasters met daarop beelden. Op het dak staat een torentje met een luidklok. Daar achter is de torenspits van de Oude Kerk te zien.

Tekening door Abraham de Haan uit ca. 1740 van het centrum van Grootebroek met zicht op het oosten.

De horizontale roodbruine banen zijn het natuurlijke veen van Grootebroek. Daardoorheen steekt een roodbruine verticale baan, de dichtgeworpen Laatmiddeleeuwse waterput. De onderkant van de put steekt tot in de lichtgrijze zeeklei.

Middeleeuwse resten

Uit het onderzoek blijkt dat dit deel van Grootebroek pas rond 1300 geschikt is gemaakt voor bewoning. Voor deze tijd was het een zompig veen, een 'broek'. In deze periode hoogde men het stuk langs de Zesstedenweg op met een pakket klei van meer dan een meter dikte. Uit deze fase ontbraken resten van een huis, maar de vondst van enkele kuilen en een waterput vormde wel een aanwijzing voor bewoning op het terrein.



Rond 1400 breidde men de ophoging naar het zuiden toe uit en werd het deel tegen straat nog iets opgehoogd. De resten van een huis uit deze fase aan de westzijde van het terrein, waren beter bewaard. Dit waren liggende balken ook wel sloffen genoemd. Hierop stonden de dakdragende palen. Aan de bovenzijde van een van deze sloffen was de indruk van de paal nog te zien.

De vloeren bestonden uit aangestampte klei, op sommige plekken verhard met wat baksteen. Het zijn de resten van een eenvoudig houten huis met een rechthoekig grondplan, een breedte van 4 tot 5 m en een lengte van ongeveer 15 m. Het is niet duidelijk of dit pand in deze fase al als herberg is gebruikt. Een deel van de vondsten uit deze periode, zoals een zeis en een kantrechtbijl, laten het agrarische karakter zien. De aanwezigheid van kledinginsignes uit de late 14^{de} en 15^{de} eeuw zou passend voor een herberg, waar reizigers en inwoners samenkomen, kunnen zijn. Fragmenten van diverse steengoed kannen, waaruit bier werd gedronken, passen ook in deze context.

Vier insignes (1350-1450) 1: een ster, 2: twee handen die de verbintenis tussen twee geliefden uitdrukken, 3: een ronde speld met het Lam Gods, 4: een speld met een gekroonde papegaai. De papegaai was het teken van de schutters. Een schietwedstrijd werd ook wel papegaaischieten genoemd.



Op deze houten slof stond een dakdragende paal van een 15^{de}-eeuws huis. Daarom is de slof ingedeukt.



Tussen de uitgegraven grond kwam de kop van een grote kantrechtbijl tevoorschijn.

Van houtbouw naar bakstenen huizen

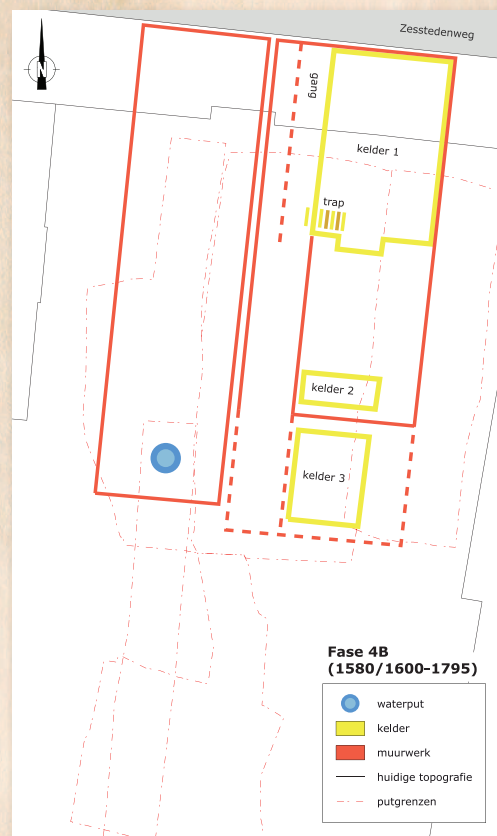
In de 16^{de} eeuw lijkt wat betreft bebouwing niet veel te veranderen. Het oostelijke deel van het terrein bleef in eerste instantie onbebouwd. Op het westelijk deel stond nog steeds een gebouw met kleivloeren en houten wanden. In dit huis is in-pandig een waterput aangelegd. Dit fenomeen is bekend in stallen van boerderijen. Het is mogelijk dat hier in de 16^{de} eeuw een huis met een paardenstal aanwezig was. Deze stond precies op de plek waar op de 18^{de}-eeuwse afbeeldingen een paardenstal te zien is. In de waterput, gedempt rond 1550, werd veel verbrand materiaal gevonden. Dit kan mogelijk duiden op een grote brand binnen het huis. Vanaf het einde van de 16^{de} en begin van de 17^{de} eeuw ontwikkelde het gebied zich flink. Mogelijk zorgde de bouw van een nieuw raadhuis en de toegenomen welvaart in deze periode voor een nieuwe impuls. De sloot aan de zuidzijde van het terrein kreeg een nieuwe aanlegplaats voor schuiten en langs de Zesstedenweg bouwde men het brede pand met de fraaie gevel. Binnen dit pand lagen waarschijnlijk de slaapvertrekken en de eetgelegenheid van de herberg. Vermoedelijk werd eerst nog het houten huis tussen raadhuis en nieuwe herberg gebruikt als stalling. In 1609 bouwde men op deze plek een huis van baksteen. Binnen het brede pand is aan de straatzijde een grote kelder gevonden met een deel van een keldertrap. Deze bouw werd na 1670 ge-



De beschoeiing langs de randen van de aanlegplaats achter de herberg wordt vrijgelegd.

Een reconstructie van de aangetroffen bebouwing uit de late 16^{de} tot en met de late 18^{de} eeuw. Vergelijk deze met de tekening van Abraham de Haan.

De muren van de gebouwen komen na eeuwen uit de grond tevoorschijn.



volgd door de aanleg van een tweede kelder, een aanbouw aan de achterzijde van de herberg en een groot-schalige opknapbeurt. Mogelijk vond dit plaats rond 1690 nadat Olbrant Biersteker de herberg had verkocht aan Pieter Vinck. Het zou in ieder geval verklaren waarom deze herbergier het geld leende van Biersteker. Rond 1800 werden de karakteristieke stedelijke panden gesloopt om plaats te maken voor een stolpboerderij. De Stede werd weer plat-teland.



Vondsten uit de herberg

De archeologische opgraving leverde veel vondstmateriaal op dat afkomstig is uit herberg Gekroonde Zwaan. Een grote hoeveelheid gebroken vaatwerk uit de insteekhaven en sloot ten zuiden van de herberg dateert tussen 1650 en 1725. De vondsten vertonen sterke overeenkomsten met de afgebeelde voorwerpen op twee schilderijen uit het midden van de 17^{de} eeuw die een grote keuken en een gelagkamer van een herberg verbeelden. Het gaat om een werk van Wolfgang Heimbach uit 1648 en een schilderij van Abraham Diepraam, gedateerd 1665. Het standaard eetgerei in de herberg bestond in deze periode vooral uit borden en kommen van tinglazuuraardewerk. Het meeste serviesgoed is geheel wit van kleur, overeenkomstig de mode van de late 17^{de} eeuw. Als schenkgerei gebruikte de herbergier kannen van steengoed. Tinnen gebruiksvoorwerpen zoals lepels zullen ook algemeen in de herberg aanwezig zijn geweest. Maar omdat tin weer kon worden omgesmolten voor hergebruik, is het ook hier weinig teruggevonden. Een messing tapkraan is te verbinden aan een bier- of wijnvat dat ongetwijfeld in de herberg aanwezig was. Dranken werden hoofdzakelijk in roemers van groen glas en heldere kelkglazen geserveerd. Ook komen veel verschillende glazen bekers voor. Een deel van dit fraaie glaswerk past op het eerste gezicht misschien niet echt bij een 17^{de}-eeuwse dorpskroeg of herberg op het platteland, waar je vooral goedkoop glaswerk zou verwachten. De Gekroonde Zwaan stond echter midden in Grootebroek. In de 17^{de} eeuw was dit een welvarende plaats waar veel schippers en handelaren woonden. Bovendien bevond de herberg zich naast het raadhuis. De mogelijkheid bestaat dat de schepenen van het raadhuis ook hun afval stortten in de insteekhaven, of dat zij geregeld samenkwamen in de herberg om daar te vergaderen.

Een aanzienlijke hoeveelheid voorwerpen is beschilderd met spreuken of Bijbelse voorstellingen. Het lijkt erop dat de herbergiers in de loop der tijd hun gasten graag bedienden met serviesgoed waarop een leer-



Voorstelling van een keukeninterieur uit het midden van de 17^{de} eeuw met tientallen borden en veel kookgerei op de wandrekken door Wolfgang Heimbach, 1648.



Messing tapkraan voor een bier- of wijnvat.

Twee borden van tinglazuuraardewerk en tinnen lepels uit herberg De Gekroonde Zwaan.

Verzameling fragmenten van roemers uit de herberg.



zame of vermakelijke boodschap werd uitgedragen. Zo komen teksten op 17^{de}-eeuwse Delftse borden voor, als: "Vervloek het eeuwich leven", "Wie mis doet die boedt" en "De betgordijn dient dicht te zijn". Ook wordt op een laat- 18^{de}-eeuwse theeschotel een passage van de beroemde 17^{de}-

eeuwse schrijver Jacob Cats aangehaald: "Dit vindt ik lestmaal eens geschreeve hoe schoonder vrou hoe korter leve". De toepassing van Bijbelse thema's als versiering op gebruiksvoorwerpen en wandtegels was algemeen in de Nederlanden van de 17^{de} en 18^{de} eeuw. Het chris-



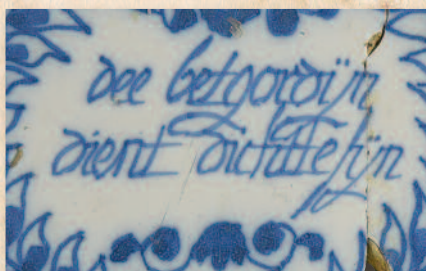
Verzameling fragmenten van kelkglazen uit de herberg.

telijke geloof speelde een grote rol in het dagelijkse leven van onze voorouders. Dat niet alleen de kerk en het huishouden, maar ook openbare uitgaansgelegenheden de Bijbelse leer door middel van materiële cultuur uitdroegen, wordt bevestigd door het afval van herberg De Gekroonde Zwaan. Wellicht kwamen bezoekers van de naastgelegen kerk na de zondagsdienst geregeld een maaltijd nuttigen in de herberg. Het stichtelijke serviesgoed sloot daar dan goed bij aan.

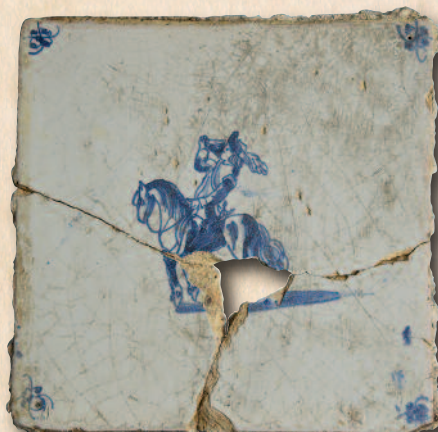
Anderzijds zijn ook vondsten gedaan die juist getuigen van het drankgenot dat een herberg bracht. Een steengoed kan versierd met een heer die een kan of drinkglas vasthoudt en een tegeltje met daarop een drinkende ruiter zijn hier mooie voorbeelden van. Honderden 17^{de}- en 18^{de}-eeuwse pijpfragmenten evenals een kwispedoor om uitgekauwde pruimtabak in uit te spugen, passen ook goed bij het destijds algemene rookgebruik onder de Nederlanders, iets dat op veel geschilderde herbergscènes uit die tijd is afgebeeld.

De Gekroonde Zwaan laat zien hoe een laatmiddeleeuwse dorpskroeg in de Gouden Eeuw zich ontwikkelde naar een stadsherberg met allure. In de 18^{de} eeuw veranderde het stedelijk lint in een aaneenschakeling van stolpboerdijen en tuinderswoningen. De bouw van de stolpboerderij rond 1800 sloot hier goed bij aan. Langzaamaan kreeg de herberg weer meer de rol van kroeg of café. In 1915 brandde de stolpboerderij af en werd een nieuw pand gebouwd. In 1980 sloot dorpscafé 'De Gekroonde Zwaan' voorgoed haar deuren. In 2008 werd het pand gesloopt. Met het archeologisch en historisch onderzoek keerde de herberg, misschien voor een laatste keer, weer even terug.

Wandtegel uit de late 17^{de} eeuw beschilderd met een drinkende ruiter.



*Details van een serie Delftse spreukenborden (1650-1700)
'het betgordijn dient dicht te zijn'
'Maar een bort van posteleijn'
'Mijn vaders godt wil geven'
'vervloek het eeuwich leven'
'als mair de vrou' alleen'
'wie mis doet die boedt'*





Colofon

© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2021 met uitzondering van de in de verantwoording genoemde copyrighthouders.

Deze folder is een uitgave van Archeologie West-Friesland, het gemeentelijk samenwerkingsverband van Drechterland, Enkhuizen, Hollands Kroon, Hoorn, Koggenland, Medemblik, Opmeer, Stede Broec, Schagen en Texel.

Tekst: Sander Gerritsen & Wytze Stellingwerf

Redactie: Michiel Bartels

Meer informatie?

Archeologie West-Friesland

Gemeente Hoorn

Postbus 603

1620 AR Hoorn

Nederland

archeologie@hoorn.nl

www.archeologiewestfriesland.nl

Dank gaat uit naar: Historische Verenging Oud Stede Broec, Frank Pennekamp en de firma Kuin bv.

Verantwoording afbeeldingen:

Alle afbeeldingen zijn afkomstig van Archeologie West-Friesland met uitzondering van:

Germanisches Nationalmuseum, Neurenberg, 6-1.

Noord Hollands Archief, 3-1.

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, 8-1.

Rijksmuseum Amsterdam, 1-1.

Westfries Archief, 2-1.

De Gelagkamer door Abraham Diepraam uit 1665.

Verskillende vondsten van de Gekroonde Zwaan komen sterk overeen met de afgebeelde voorwerpen op het schilderij.

1. Kelkglas, 2. Pispot, 3. Steengoed kan, 4. Mes.



Een 18^{de}-eeuwse kwispedoor van Delfts aardewerk.

Het volledige rapport is te lezen op:

www.archeologiewestfriesland.nl

Cover: Vertier bij een berberg door Adriaen van Ostade, 1677.

Bezoekers van de berberg zitten buiten en doen zich te goed aan drank en eten. Onder een afdak vermaken twee mannen zich bij een 'schuiftafel', een grote sjoelbak. Links op de voorgrond is het uiteinde te zien van een klosbaan of beugelbaan.

Kleipijpen en een roemer uit berberg De Gekroonde Zwaan.

ISSN 2212-4365 (print)

ISSN 2212-4373 (web)